

Nkomiso wa bulu ra Gavhunara enhlengletanini ya vumakume nhungu-nharhu ya va n'waminkavelo

Manghenelo

Bangi ya Reserve ya Afrika Dzonga yi humelele eka swilo swo tala hambi leswi ku nga va na swiyimo swo tika swinene swa ikhonomi eka lembe leri hundzeke. Magoza lawa ya nga tekiwa hi xiyenge xa vulanguteri eka swa timali hi lembe ra 2002, ya pfunetile ku sivela ku tlakuka ka inflexini no hlakulela vutshembheki eka vavekisi vamatiko eka vutiyimiseri bya tiko hi milawu leyinene ya ikhonomi. Nkoka wa vutshembheki eka vamatiko wu vonakale hi ku hlakarhela ka nxavo wa rhandi, leswi nga va xihlohletelonkulu eka ku hunguta mintshikelelo ya inflexini. Hi nkarhi lowu xikweleti xa Bangi xa timali ta va matiko xi vuye xi hakeriwa hi nhweti ya Mudyaxihi 2003. Leswi swi endlile leswaku swi koteka ku hunguta mintswalo eka tinhweti leti hundzeke.

Ntshamiseko wa swa timali eka xiyenge xa vubangi wu tlhele wu vuyeteriwa endzhaku ka loko ku ve na swiphiqu swa vukona bya timali eka hafu yo sungula ya lembe ra 2002. Ku tirhisiwa ka malawulele ya tibangi lawa ya ringanaka na matiko ya tinxaka-nxaka swi ndlandlamuxiwile ku ya emahlweni kasi magoza lawa hinkwawo a ku ri ku hlangayeta ntirhisano wa ikhonomi eka xifundzha.

Eka vulawuri bya Bangi, ku tirhisiwa ka mali swi hungutiwile swinene na tindzawulo tin'wana ti vumbiwe nakambe, tikongomisiwa kahle no hungutiwa ka vatrirhi.

Matshamelo ya ikhonomi eka matiko ya tinxaka-nxaka

Ku pfuka ka ikhonomi swa ha tsanile ni ku tsekatseka. Hambu leswi migingiriko ya ikhonomi ya misava a yi tiyile emahelweni ya lembe ra 2001 ni le ka hafu yo sungula ya 2002, yi vuye yi tlhelela endzhaku eka hafu ya vumbirhi ya 2002 loko ku tshembha ka mabindzu ku khumbekile swinene hi ku paluxiwa ka manyala ya swa timali eka tikhamphani. Ku kavanyeta kunwana ku vange hi ku ya ehansi ka nkoka wa minkavelo na nxungeto wa nyimpi ya Iraq. Eka hafu yo sungula ya lembe ra 2003, minxavo ya minkavelo yi sungule ku tlakuka kasi nyimpi ya le Iraq yi hatle yi hela yi nga si kavanyeta na ntirho wa vumaki bya oyili. Hambu swi ri tano, ku kula ka ikhonomi eka matiko lamakulu ya vumaki swi tsandzeke ku fikelela leswi a swi languteriwile. Eka timakete leti ta ha tumbulukaka ta ikhonomi, ku kula ka ikhonomi swi ve swa xiyimo xa le henhla eAsia ni le Yuropa, swi va xikarhi eAfrika kasi swi tsana swinene eLatin Amerika.

Tani hi laha swi nga languteriwaka ha kona eka swiyimo swo tano, ku pfumaleka ka mintirho eka matiko ya ikhonomi leyi hluvukeke xikan'we ni le Latin Amerika na Afrika swi tlakukile. Ku simekiwa ka mintirho eka matiko ya timakete ta ikhonomi leyi ya ha ku tumbulukaka swa ha ri ntlhonthlo lowukulu lowu langutaneke na matiko ya misava ku vona leswaku ku va na ntshamiseko na ku hungutiwa ka vusweti. Handle ka le ka swiphemu swi'nwana swa le Latin Amerika ni le ka matiko yan'wana ya Afrika, xiyimo xa inflexini eka matiko hinkwawo ya misava xi tshame xa ha ri ehansi.

Ku nonoka eka kula ka ikhonomi xikan'we na ku engeteleka ka ku pfumaleka ka mintirho na ku ya ehansi ka inflexini hi ku angharhela swi fikise eka ku amukeriwa ka matirhele yo ndlandlamuxa matirhele ya timali eka tiikhonomi leti hluvukeke. Mintswalo

yi ehlisiwile ku ya eka swiyimo swa le hansi swinene eka matiko lawa ya hluvukeke kasi ku tirhisiwa ka timali hi mimfumu swi anamisiwile. Hambu swi ri tano, magoza lawa hinkwawo a ya swikotanga ku herisa ku tsandzeka ku hakela swikweleti ka tin'wana ta tikhamphani letikulu. Leswi swi vileriseke swinene i xiyimo lexi nga tsakisiki xa ncicano wa timali ku ngari ntsena eka xiyenge xa timali, kambe ni le ka migingiriko ya ntiyiso ya ikhonomi. Leswi swi endle leswaku xiyimo xa dolara ya le America xi tsana swinene. Leswi swi nga va na ku onha swinene eka ikhonomi ya misava.

Migingiriko ya ikhonomi ya laha tikweni

Ku tsana ka dolara ya le Amerika swi ve xivangelonkulu eka ku pfuka ka nkoka wa rhandi. Endzhaku ka loko yi ye ehansi hi kwalomu ka 34 wa tiphesente hi ku ya hi matirhele ya ku kariwa ka vubindzu hi lembe ra 2001, nkoka wa ncicano wa rhandi wu tlakukile hi 24 wa tiphesente hi lembe 2002 na hi 12 wa tiphesente ku ya fika emahelweni ya nhweti ya Mawuwani 2003. Na ncicano wa xiviri wa rhandi wu vuye na wona wu pfuka swinene hi nkarhi lowuya. Xiyimo xa ncicano wa xiviri wa rhandi hambu swi ri tano, xa ha ri ehansi ka nxaxamelo wa timali wa lembe ra 2000. Leswi swi langutiwa loko ku nga si pimiwa ku nonohweriwa ka timakete ta timali. Leswi swi komba leswaku vumaki bya Afrika Dzonga byi na minxavo leyi amukelekaka kambe ku vuyeriwa hi ku ya hi ncicano wa matiko ya misava swona swi ye ehansi na le henhla emalembeni manharhu lawa ya nga hundza.

Swimakiwa swa laha kaya a swi xi kotanga ku papalata xiyimo xo tika xa ncicano wa rhandi na ikhonomi leyi nga tiyangiki ya misava. Ku kula ka swimakiwa swa laha tikweni hinkwaswo swi nonokile ku suka eka 3½ wa tiphesente eka hafu yo sungula ya 2002 ku ya eka 3 wa tiphesente eka hafu ya vumbirhi ya 2002 na hi 1½ wa tiphesente eka hafu yo sungula ya 2003. Ku kula loku ko nonoka a ku fambisana na ku engeteleka ka nhlayo-xikarhi ya mintirho eka swiyenge swa ikhonomi leswi nga riki swa vurimi hi 2002. Hambu swi ri tano, swikombiso swo sungula swi komba ku lahlekeriwa ka swiyimo swa ku tumbuluxiwa ka mintirho eka hafu yo sungula ya 2003.

Ku ya ehansi ka ndlela ya ku kula ka ikhonomi swi vangiwe hi ku hunguteka ka nhundzu leyi xaviseriwaka vamatiko kasi ku koxa ka laha tikweni ku ya emahlweni ni ku tiya swinene. Xiyimo xa mintswalo ya nkarhinyana a xi vanga na nhlohlotelolo ngopfu eka ku koxa ka laha tikweni. Xiyimo xa ku engeteleka ka swikoxo swo hetelela swa laha tikweni xi hunguteke katsongo hi 4½ wa tiphesente hi lembe ra 2002 ku fika ka hafu yo sungula ya 2003.

Makulele ya matirhisele ya mali eka nhundzu ya ndyangu swi nonokile ku suka eka mapimele ya lembe na lembe ya 3 wa tiphesente eka hafu ya vumbirhi ya lembe ra 2002 ku ya eka 2½ wa tiphesente eka hafu yo sungula ya 2003. Ku kula ka le henhla eka maxavele swi vangiwe swinene hi ku engeteleka loku tiyeke ka mali ya muholo leyi salaka loko swilo hinkwaswo swi hakeriwile xikan'we ni ku engeteleka ka swikweleti swa ndyangu. Ku kula loku nga hundzukiki eka matirhisele ya mali eka mindyangu swi seketeriwe swinene hi ku engeteleka ka lembe ka matirhisele ya mali hi mfumu leswi a swi hambana ku suka eka kotara ku ya eka yin'wana exikarhi ka 3½ na 4 wa tiphesente eka lembe leri nga hundza hinkwaro.

Rivilo ra ku engeteleka ka nkoka wa nhundzu ya mfumu ri engetelekile hi lembe ra 2002 ku ya fika eka xiyimo xa lembe xa 9 wa tiphesente eka hafu ya vumbirhi ya lembe. Xiyimo lexi xi ehlilenyana kambe xi fika eka xiyimo lexi xa ha tekiwaka xi ri ehenhla eka 8 wa tiphesente eka hafu yo sungula ya 2003. Ku ya ehansi loku swi vangiwe hi ku enhla ka vuvukisi lebyi vekiweke etlhelolo bya xiyenge xa vurimi leswi fambelanaka na mintswalo ya

le hansi ya van'wamapurasi ngopfu hi ku chika ka minxavo ya swimakiwa swin'wana swa nkokwa swa vurimi. Swiyenge swin'wana swi yile emahlweni ni ku tirhisa timali to tala ku xava nhundzu yin'wana yo siva ya khale ni ku simeka tindlela letintshwa.

Ku hambana ni ku kula lokukulu loku yaka emahlweni ka swikoxo swa laha kaya, ku rhumeriwa ka nhundzu eka vamatiko, swi tirhele ehansi. Kahle-kahle, ntalo wa nhundzu yo rhumeriwa ehandle na mintirho yin'wana swi hunguteke hi 1½ wa tiphesente hi lembe ra 2002 na hi 2½ wa tiphesente eka hafu yo sungula ya lembe ra 2003. Hi lembe ra 2002 ku hunguteka ka nhundzu leyi xaviseriwaka vamatiko swi kotlane na ku engeteleka ka nhundzu leyi xaviwaka eka vamatiko. Hi mhaka ya ku hunguteka ka ku tundziwa ka oyili yimbisi ku suka eka vamatiko, ntalo wa nhundzu leyi tundziwaka ku suka eka vamatiko wu hungutekile eka hafu yo sungula ya lembe ra 2003. Swipimelo swa mabindzu swi tiyile hi lembe ra 2002 na le ka hafu yo sungula ya 2003, loko mali leyi salaka na tihakelo ta mintswalo swi yile ehansi. Leswi hinkwaswo a swi sivelanga leswaku mpimanyeto wo xaviselana na vamatiko wu suke eka nsalo hi lembe ra 2002 ku ya eka nkayivelo wa kwalomu ka phesente yin'we ya swimakiwa hinkwaswo swa laha tikweni eka hafu yo sungula ya 2003. Nkayivelo lowu wu pfuniwe swinene hi ku nghena ka mali ku suka ematikweni ya misava leswi teke ngopfu hi ndlela ya vuvekisi, ku lombwa ka mali hi mfumu wa Afrika Dzonga eka timakete ta timali ta misava ni ku nghena ka mali ku suka eka swiyenge swin'wana swa timali.

Leswi swi nga humelela etlhelweni ra timali eka khume-nhungu wa tinhweti leti hundzeke swi nga komisiwa hi ndlela leyi landzelaka:

1. Ku engeleka hi nhlayo-xikarhi ka timali swi nonokile swinene. Xikombiso, ku kula ka mphakelo wa mali (M3) leswi pimiweke eka nkarhi wa khume-mbirhi wa tinhweti swi ye ehansi ku suka kwalomu ka 19 wa tiphesente emasungulweni ya 2002 ku ya eka 13 wa tiphesente hi nhweti ya Nwenzamhala lembe ra 2002 ni ku va ehansi ka 10 wa tiphesente enkarhini wa ntsevu wa tinhweti to sungula ta 2003.
2. Ku tsakela ka vanhu eka swikweleti swa tibangi swi kale swa ha tiyile. Tani hi loko swi hungutekile ku suka eka 12,5 wa tiphesente hi Khotavuxika 2002 ku ya eka 7,8 wa tiphesente hi Nwenzamhala, ku kula ka vulobi bya swatimali ku ya eka swiyenge leswi nga riki swa mfumu laha tikweni swi tlakukile nakambe ku ya fika eka 12,7 wa tiphesente hi Khotavuxika 2003.
3. Timakete ta timali ti ye emahlweni ni ku famba kahle. Swilaveko swa siku na siku swa timali hi tibangi swi fike eka R11 wa mabilyoni. Leswi swi koteke hi migingiriko yo hambana-hambana ya matirhele.
4. Mintswalo ya nkarhi wo koma yi sungule ku ya ehansi ku suka hi nhweti ya Dzivamisoko 2003. Mintswalo leyi yi tlakukile hi 4 wa tiphesente eka tinhweti ta nkaye to sungula ta lembe ra 2002 ni ku tshamiseka eka xiyimo xa le henhla eka ntsevu wa tinhweti leti landzelaka. Eka tinhweti leti landzelaka yi ye ehansi hi 1½ wa tiphesente ku ya fika emahlweni ya nhweti ya Mawuwani 2003.
5. Tikhampiani ta swiyenge leswi nga ri ki swa mfumu ti tirhise swinene ndlela yo lombwa mali ku seketela migingiriko ya tona. Nkokwa wa nhundzu ya vulombi eka swiyenge leswi nga riki swa mfumu, lowu xaxametiweke eka Bond Exchange of South Africa wu engetelekile ku suka eka R29 wa mabilyoni hi Khotavuxika 2002 ku ya eka R42 wa mabilyoni hi Khotavuxika 2003.

6. Mintshovelo ya vulombisi bya nkarhi wo leha yi sungule ku ya ehansi ku suka emahelweni ya nhweti ya Nyenyankulu 2002. Leswi a swi komba vumundzuku lebyinene bya minkarhi yo leha eka inflexini na nkoka wa swilaveko swo lomba eka swiyenge swa mfumu leswintsongo.
7. Minxavo ya minkavelo yi sungule ku tiya eka lembe ra 2003. Nxaxamelo wa minxavo ya minkavelo hinkwayo wu ye ehansi hikwalomu ka 37 wa tiphesente ku suka hi siku ra 22 Mudyaxihi 2002 ku ya fika eka 25 Dzivamisoko 2003. Minxaxamelo leyi yi tlakuke hi 20 wa tiphesente ku ya fika emahelweni ya Mawuwani 2003.

Tirhele ra swa timali ra mfumu

Xiboho xo anamisa tirhele ra timali ta mfumu xi tekiwile hi mfumu mpfhuka ka mpimanyeto wa lembe ra 2001. Hi hala tlhelo, tirhelo leri ri tshame ri ri karhi ri seketela ntirho wo yisa ehansi inflexini ni ku hlanganyeta ntshamiseko. Xiboho lexi xo anamisa tirhele ra mali ya mfumu xi ta hlayisiwa ehenhleri ka nkarhi wa lexikarhi leswaku ku ta engeteriwa vuswikoti bya ku kula ka ikhonomi ku ringana nkarhi wo leha.

Milawu ya mafambiselo ya timali

Eka lembe leri hundza, tirhele ra swa timali a ri rhangeriwa hi ku lwa no angula ehenhleri ka ntshikelelo wa inflexini swi sukela eka ku ya ehansi swinene ka nkoka wa rhandi emahelweni ya lembe ra 2001 ni ku tlakuka swinene ka minxavo ya oyili eka vamatiko. Mintshikelelo leyi hi nga riki na vulawuri eka yona yi vangile leswaku nxaxamelo wa minxavo ya vatirhisi eka tindzhawu ta madoroba handle ka mintswalo ya vulombi ya tindlu (CPIX), wu engeteleka ku suka eka xiyimo xa le hansi xa 5,8 wa tiphesente hi nhweti ya Ndzati lembe ra 2001 ku ya fika emaninginingini ya 11,3 wa tiphesente hi tinhweti ta Nhlangula na Hukuri 2002.

Leswi swi endle leswaku Komiti ya tirhele ra swa timali (MPC) yi engetela nxavo lowu tibangi ti lombiwaka mali ha wona hi 4 wa tiphesente eka nkaye wa tinhweti to sungula ta lembe ra 2002. Ku engetela loku ku vangiwile hi ntshikelelo wa inflexini lowu eku sunguleni a wu vonaka hi ku tlakuka ka minxavo ya swakudya na oyili kasi hi hala tlhelo, handle ko languta nhlohlotelo eka minxavo ya nhundzu, ku ndlandlamukile ku ya ni le ka minxavo ya mintirho leswi hakanyingi swi nga khumbekiki hi leswi humelelaka eka mincicano. Ku engeteleka ka lombele ra timali hi tibangi eka Bangi ya Reserve swi ve kona nakambe hi ku engeteleka ka ku langutela ka ku tlakuka ka inflexini, ku engeteleka ka miholo ku tlula nkoka wa ntirho ni ku engeteleka ka wa mphakelo wa mali ni wa xikweleti hi tibangi.

Hambi leswi a swi nga ri erivaleni leswaku mintswalo ya le henhla yi ta tirha enkarhini wa nhlengeletano ya Komiti ya swa timali hi nhweti ya Hukuri 2002, nxavo lowu tibangi ti lombiwaka mali ha wona a wu cinciwanga hikuva a ku ri na swo tala leswi a swi komba leswaku ntshikelelo wa inflexini wu ta hunguteka. Swin'wana swa kona a ku ri ku ya ehansi ka nxaxamelo wa minxavo ya vumaki hi kotara hi kotara ku suka eka 26,0 wa tiphesente eka kotara yo sungula ya 2002 ku ya eka 11,2 wa tiphesente eka kotara ya vunharhu, ku tiya ka nkoka wa rhandi; ku hunguteka ka minxavo ya oyili ya vamatiko; ku kula loku nonokaka ka swikweleti; na tibangi ni ku hunguteka ka goza ra ku kula eka nhlayo-xikarhi ya mphakelo wa mali.

Enhlengeletanini ya Komiti ya swa timali ya nhweti ya Nyenyankulu lembe ra 2003 se a swi ti komba leswaku ku tlakuka ka inflexini ku lawulekile. Ku engeteleka ka khumembirhi wa tinhweti ka CPIX ku hungutekile ku ya eka 9,3 wa tiphesente kasi ka

nxaxamelo ka nxavo wa vumaki ku hunguteka ku ya fika eka 6,2 wa tiphesente. Ku engetela kwalano, ku kula ka mphakelo wa timali na ku engeteriwa ka swikweleti swa tibangi swi ye ehansi ka khume naswona rhandi yi pfuke swinene eka xiphemu xa vumbirhi xa lembe ra 2002. Handle ka hinkwaswo leswinene swi humeleleke, swin'wana leswi humeleleke swi endle leswaku Komiti ya tirhele ra swa timali yi va na vukheta swinene eku hundzuluxeni xiboho xa tirhele ra swa timali nkarhi wu nga si fika. Leswi swi vangwe ngopfu ni hi leswaku nhlengeletano ya komiti liya yi kotlanise na siku leri nyimpi ya le Iraq yi nga sungula ha rona. Hi nkarhi wa kona, a swi nga tiveki kahle leswaku nyimpi liya yi ta vanga swivangelo swihi eka ikhonomi ya misava ngopfu ngopfu eka nxavo wa oyili. Swin'wana leswi endleke leswaku nxavo wo lombisa wa Bangi ya Reserve wu nga hundzuluxiwi i mhaka yo vulerisa hi swiyimo swa mintwanano ya miholo, ku tlakuka ka ku durha ka mutirhi ku tlula ntirho, ku engeteleka ka minxavo ya vulawuri byin'wana ni ku ehleketelela leswaku inflexini ya CPIX yi ta va kusuhi ni le henhla lomu inflexini hi lembe ra 2004 yi kongomaka kona.

Enhlengelatini ya Komiti ya swa timali hi Khotavuxika 2003, komiti leyi yi kongomane na ku ololoxiwa ka tinhlayo ta inflexini hi va Statistics South Africa. Loko ku ri karhi ku kambisisiwa tinhlayo leti na hinkwaswo leswi nga ha ku humelela mayelana na ikhonomi, vonele ra Bangi ri kombe leswaku inflexini yi ta famba hi ndlela leyi yi languteriweke ha kona eka hafu ya vumbirhi ya 2003 naswona yi ta va ekusuhi na le xikarhi hi lembe ra 2004. Swivangelo swin'wana swi hlohlolele ku tekiwa ka xiboho xo hunguta nxavo wo lombisa wa Bangi ya Reserve hi 1½ wa tiphesente eka nhlengeletano leyi. Xo sungula, ku hela ka nyimpi ya le Iraq swi tise ntshamiseko eka timakete ta oyili. Xa vumbirhi, a swi ri rivaleni leswaku ncicano wa rhandi a wu hlayisa ku tiya ka wona handle ka swiyimo swo tika. Xa vunharhu, a ku ri na swikombiso swa leswaku ntshikelelo wa inflexini lowu humaka ematikweni ya le ntsungeni wu ta kala wa ha tsanile. Xo hetelela, ku langutela ka inflexini ku ye ehansi laha Afrika Dzonga naswona swiyimo swa laha kaya swi tsandzisa inflexini ku tlakuka.

Swin'wana leswi ku twananiweke ha swona eka nhlengeletano liya i ku engetela tinhlengeletano ta Komiti ya swa timali ku suka eka mune ku ya eka tsevu hi lembe. Leswi a swi endla leswaku tinhlengeletano leti ti va mune hi leswaku a ku ri mhaka ya leswaku ti fanele ti kotlana na mahungu ya tinhlayo ta Bangi ya Reserve leti humaka hi kotara. Leswi swi endle leswaku ku va na nkarhi wo leha exikarhi ka tinhlengeletano leti. Hi ndlela leyi, ku bohiwe leswaku hambu loko ku nga ri na mahungu ya sweswi ya kotara enhlengelatanini yin'wana na yin'wana, ku nga va na tinhlayo-nhlayo leti nga endlaka leswaku ku tekiwa swiboho swa nkoka. Tinhlengeletano to tala ta vuyerisa hikuva ti nga hunguta ku chava eka ku cinca ka mintswalo hi xihatla kumbe hi ndlela leyi nga languteriwangiki. Leswi swi ta hlanguyeta ku ya emahlweni ku va erivaleni ka tirhele ra swa timali.

Hi siku ra 14 Mhawuri 2003 Komiti ya matirhele ya timali yi tivise ku hungutiwa nakambe hi pesente yin'we eka nxavo lowu tibangi ti lombiwaka ha wona ku ya fika eka 11 wa tipesente. Xiboho lexi xi tekiwile hikwalaho ko hungutiwa ka inflexini ni ku tlhela inflexini yi va laha Bangi ya Reserve yi nga vhumbeha no navela kuri yi va kona, leswi hinkwaswo swi endla ku hunguteka ka inflexini ku nanguteriwa. Hambu swi ri tano, Komiti yi kombe ku khumbeka hi ku tlakuka ka minxavo ya le henhla na xiyimo xa ku twanana hi miholo, ku tirha kahle ka swilaveko swa ndyangu na ku hatlisisiwa ka mpakelo wa mali eka kotara ya vumbirhi ya lembe ra 2003.

Tirhele ra xiyimo xa ncicano

Tirhele ra ncicano wa timali a ri hundzuluxiwanga eka lembe leri hundzeke. Tani hi lembe lerihundzeke, ku tiyimisela ka nkoka wa rhandi a ku tshikeriwe makete naswona Bangi a yi nghenelelanga eka timakete ta ncicano wa le handle ku lawula xiyimo kumbe ku komba tlhelo leri ncicano wu faneleke wu ya kona.

Ncicano wa rhandi a wu nga tshamisekangi eka lembe leri nga hundza. Hambani leswi bangi a yi ta tsakela ntshamiseko lowukulu wa ncicano, ku ya ehansi ni le henhla ka nkoka wa rhandi a swi nga papalateki eka swiyimo leswi nga kona enkarhini wa sweswi wa matirhele ya timali ta matiko leti ti ti lawulaka. Ntokoto wu hi dyondzise leswaku na loko rhandi ho yi pana na mali yin'wana kumbe hi yi katsa na timali tin'wana eka xirhundzu xin'we yi ta kala ya ha papama ehenhla eka timali to tala ni ku ya ehansi ni le henhla eminkarhini yin'wana.

Vafambisi va nga kota ntsena ku kunguhata ku simeka swiyimo swa ikhonomi leswi nga ta va kahle swinene eka ntshamiseko wa ncicano. Xin'wana xa swivangelo leswaku rhandi yi tshama yi ri karhi yi ya henhla na le hansi eminkarhini leyi nga hundza ku ve ku kula ka swikweleti swa mali ya vamatiko swa Bangi ya Reserve. Xikongomelo xa bangi xi ve ku herisa xikweleti lexi, lexi a xi ri 23,2 wa mabilyoni ya tidolara ta Amerika emahelweni ya nhweti ya Ndzati 1998. Eka lembe leri nga hundza, Bangi ya Reserve yi xave mali ya le handle hi vukheta eka timakete hi minkarhi leyi faneleke. Yi tlhele yi andlala timali leti nga lombiwa hi mfumu eYuroopa ta nkoka wa US\$1.25 wa mabilyoni hi nhweti ya Mudyaxihi 2003 leswaku ku ta hakeriwa xikweleti xa Bangi xa timali ta vamatiko. Minxavisoleyi yi hundzuluxe xikweleti xa US\$1,8 wa mabilyoni exikarhi ka lembe ra 2002 ku va ni nsalo wa US\$0,9 wa mabilyoni emahelweni ya mawuwani lembe ra 2003.

Loko ku herisiwe vonelo ra ku nonoheriwa loku, ntirho wo kuma nakambe minxavo eka timakete ta ncicano wa le handle a wu kombe tirhele ra bindzu leri antswaka ra ku kongoma matlhelo mambirhi. Tani hi leswi Bangi ya Reserve yi nga hakela xikweleti lexi, se Bangi yi hundzuluxe mavonele ya yona yi languta ntirho wo hunguta swikweleti swa timali ta vamatiko leti xaviweke sweswi kambe ti ta nyiketaniwa mundzuku ku chivirikela ku kurisa nkwama wa Bangi hi timali ta va matiko.

Ntshamiseko eka mintirho ya tibangi

Ku tsandzeka ku hakela swikweleti leswi tokotiwa hi tibangi letintsongo ni ku herisiwa ka masungulo ya mavekele ya mali eka tibangi tin'wana letikulunyana eka hafu yo sungula ya lembe ra 2002 swi ololoxiwile hi ndlela leyi enetisaka eka lembe leri hundzeke. Hi ndlela leyi hambani swi ri tano, swivangelo swin'wana eka mintirho ya tibangi a swi nga papalateki. Migingiriko ya tibangi timbirhi letikulu, ku nga Saambou Bank Limited na BoE Bank Limited yi katsiwile ni ya tibangi letikulu ta tiko. Ku engetela kwalano, ku kanakana ka vaveki va timali eka tibangi letintsongo, swi vange leswaku tibangi leti ti herisa ku titsarisa ka tona tani hi tibangi kasi tin'wana ti vumba hi vuntshwa vun'winyi bya tona ni ku hunguta tibuku ta tona. Xiyimo xo tika lexi tokotiweke eka mintirho ya tibangi xi endle leswaku ku hlanganisiwa migingiriko ya tona loko ku nga si fikeleriwa ntshamiseko nakambe.

Emahelweni ya Khotavuxika lembe ra 2003, vuveki bya timali lebyi nga riki hansi ka 83 wa tipesente hi vaaki byi ve kona eminkwameni ya mune wa tibangi letikulu. Leswi swi nyanyise ntirho wo sungula tibangi tin'wana letintshwa kumbe ku endla leswaku tibangi letintsongo ti kala ta ha tirha kahle. Leswi swi ta khumba swinene vukona bya timali to sungula mabindzu lamantshwa.

Handle ka swilo leswi hinkwaswo, tirhele ra tibangi ra Afrika Dzonga ri kale ra ha ri lerinene. Tibangi leti tirhaka laha tikweni ti tshamisekile hi mali, laha ti nga va na nhlayo xikarhi ya ndzindzakhombo ya 12,4 wa tipesente emahelweni ya nhweti ya Khotavuxika 2003. Vuswikoti bya xiyenge xa vubangi byo hakela swikweleti byi ringanile kasi nkoka wa nhundzu wa ha ri ehenhla. Ndzavisiso lowu chuchekake wa mafambisele ya tikhamphani na wona wu tiyisise leswaku tibangi letikulu ta Afrika Dzonga ti tiyimisele eka vulawuri bya xiyimo xa le henhla. Tibangi ti tibohelele ka mafambisele lamanene lama amukelekaka eka misava hinkwayo.

Hambi leswi ka ha lavekaka ku vekiwa ka tihlo ku ya emahlweni ku vona leswaku tibangi ti va na mafambisele lamanene, sweswi a ku na lexi vilerisaka mayelana na mhaka leyi. Tibangi ti le gondweni lerinene ro simeka tirhele ra ndzindzakhombo eka swa vulawuri na matirhele ya tinhlayo leswaku swi fambelana na swilaveko swa nhlengoletano ya Basel II hi lembe ra 2007. Hi mhaka yo hluleka ka tikhamphani ta matiko ya misava, milawu ya tinhlayo ta timali ta mabindzu na yo kambisisa swi pfuxetiwiwe. Tani hi magoza lawa ya yaka emahlweni yo vona leswaku mavikele ya swa timali ya va erivaleni, lembe leri nga hundza ku sukiwe eka maendlele ya xikhale yo lawula matirhisele ya mali ku yiwa eka maendlele ya vunene bya nkoka wa switirho swa mali ku nga ku tirhisiwa ka leswi vuriwaka Accounting Standard AC 133. Ku fambelana na swiyimo leswi na milawu leyintshwa swi va ntirho lowukulu.

Ntlhontlho wun'wana lowu langutaneke na mintirho ya tibangi i ku tisa mpfumelelo lowu anameke wa ku nghena ka mintirho ya swa timali. Vanhu vo tala a va si swi kota ku nghena eka matirhele ya tibangi. Xiyenge xa timali nakambe xi le ku ringeteni ku simeka leswi vuriwaka Financial Sector Black Economic Empowerment Charter ku endlela leswaku vantima vo tala va va na vun'winyi ni ku kota ku nghena eka minhlangano ya timali. Hi mpfhuka ka ku hlaseriwa ka World Trade Centre hi siku ra 11 Ndzati 2001, miehleketo leyi hlanganeriwewe leyi nga ta vona leswaku ku va na ku ya emahlweni ka matirhele ya timali yi rhangisiwe emahlweni hi mintirho ya tibangi. Bangi ya Reserve yi pfune eku simekeni nhlango lowu vuriwaka Financial Sector Contingency Forum leswaku wu langutana na ku kunguhata ka ndzindzakhombo.

Ntirhisano eka ikhonomi ya xifundzha

Ku hlanganyetiwa ka ntirhisano wa ikhonomi eAfrika hi ku angharhela ni le ka nhlango lowu vuriwaka Southern African Development Community (SADC), swi vumba xiphemu xa migingiriko yin'wana leyikulu ya Bangi ya Reserve ya Afrika Dzonga. Bangi yi seketela swinene swikongomelo swa nhlango wa New Partnership for Africa's Development ku nga Nepad, swo hatlisisa ku kula na nhlayiso wa nhluvukiso, ku herisiwa ka vusweti na ku tlherisela endzhaku ku khirhiwa ka Afrika entirhweni wo katsa misava hinkwayo. Hi ta ya emahlweni ni ku va xiphemu xa nkoka eku fikeleleni miehleketo leyi.

Bangi ya Reserve yi tlhele yi khumbeka swinene eka komiti ya vagavhunara va tibangi ta le xikarhi, Committee of Central Bank Governors eka xifundzha xa SADC eka lembe leri hundzeke.

Vulawuri bya le ndzeni ka Bangi

Ku hundzuka kun'wana ku nghenisiwile eka mafambisele ya Bangi ya Reserve eka lembe leri nga hundza. Ku hungutiwa ka matirhisele ya mali handle ko lahlekela hi mbuyelo swi ve swi rhangisiwa emahlweni swinene. Vtirhi na mali leyi tirhisiwaka swi xopaxopiwile swinene hi xikongomelo xo hunguta matirhisele ya timali. Ku vekiwe na swipimelo swo sivela ku thoriwa

ka vatirhi van'wana ku suka hi siku ro sungula ra Mhawuri 2002 leswaku ku hungutiwa vatirhi. Xin'wana xa nkoka, timali to tshika ka vatirhi va ya ku wiseni hi ku tsakela ka vona ti tshembhisiwile vatirhi lava nga na 50 wa malembe ni ku tlula hi nhweti ya Dzivamisoko 2003, xikongomelo kuri ku hunguta matirhisele ya timali. Ku fikela sweswi 173 wa tinhlamulo ti amukeriwile laha 114 wa vatirhi vakombiseke ku tsakela ka xikombelo xo ya wisa.

Ku hunguta matirhisele ya timali ni ku antswisa matirhele swi langutiwe ngopfu eka swiyenge swa mahungu na vuhlanganisi ni le ka vupulani bya vulawuri bya timali. Ku papalata ku endla mintirho leyi fanaka ni ku hlayisa mali, khale ka ndzawulo ya Money and Capital Markets ni ya International Banking ti hlanganisiwile ti va ndzawulo yin'we ya Financial Markets. Ku hungutiwa ka matirhisele ya timali swi tlhele swi fikeleriwa eka marhavi ya bangi hi ku hungutiwa ka vatirhi, ku vumbiwa nakambe ka vufambisi na ku tisa matirhele lamantshwa.

Ku leteriwa na ku antswisiwa ka vatirhi swa ha ri swikongomelonkulu xa Bangi. Hi ndlela leyi, South African Reserve Bank College nakambe yi ve na ntirho wa nkoka eku nyikeni minongonoko yo hambana-hambana ya tidyondzo. Tindzawulo to hambana-hambana na tona ti hoxa xandla swinene eka vuleteri bya vatirhi. Bangi nakambe yi tiyimiserile ku fikelela swikongomelo swa yona swa ku hundzuluxiwa ka matshamelo ya swilo eka vatirhi loko ku ya fika lembe ra 2005 ni ku vikela ndzawulo ya vatirhi lembe na lembe loko swi fika eka ku ringanyisiwa emintirhweni, Employment Equity Act. No 55 wa 1998.

Hi ku landza xiboho lexi tekiweke xa lava nga ni minkavelo hi siku ra 25 Dzivamisoko lembe ra 2002 xo yirisa ku xaxametiwa ka bangi ya Reserve eka JSE Securities Exchange SA, ku simekiwe tirhele ro hundzisa minkavelo xikan'we-kanwe no bindzurisa na Bangi ya Reserve. Tirhele leri ri ve na mihandzu leyinene naswona ku titsarisela ka 87 ku endlwile mayelana na 240 237 wa minkavelo yi tirhiwile ku ya fika siku ra 31 Nyenyankulu 2003.

Xo hetelela, ku engeteriwa ka muako wa Bangi leswi sunguriweke hi lembe ra 2001 swi fike emakumu. Muako lowu wu enetisa swilaveko swa Bangi hi ku ya hi tlhelo ra ndzhawu ya tihofisi, ndzhawu ya mimovha na tindzhawu ta tinhlangeletano. Vatirhi lava a va rhurheriwe eka miako yin'wana ni lava a va yisiwe kun'wana hi nkarhi lowu a ku akiwa, va vuyisiwile eka muako wa hofisinkulu.

Ku nkhenisa

Hinkwako ku antswisiwa loku eka matirhele ya Bangi ya Reserve swi nga fikeleriwa ntsena hi mpfuneto wo huma eka vanhu van'wana na minhlangano. Ndzi nga si heta, ndzi lava ku khensa hinkwavo lava endleke leswaku bangi yi kota ku fikelela swikongomelo swa yona. Ndzi lava ku khensa hofisi ya presidente, mfumu na palamendhe eka nseketelo wa vona eka ntirho wa hina. Ndzi rhandza ku khensa na Huvo ya vufambisi bya Bangi ya Reserve, ku katsa na swandla swa Gavhunara eku tiyimiseleni ka vona eka bangi. Ngopfu ndzi lava ku khensa Dokodela M T de Waal loyi a nga ya eku wiseni a sukela huvo eka ku khumbeka ka yena emalembeni lava ya hundzeke. Xo hetelela, ndzi lava ku khensa vatirhi va Bangi eka matirhele ya vona ya xiyo mo xa le henhla.

Lowu i nhlango wa ntiyiso lowu munhu anga navelaka ku va na xinakulorhi na wona.

Inkomu